

Medi ambient i equitat: la perspectiva del gènere*

Josepa Bru i Bistuer**

Résumé / Abstract / Resumen / Resum

Cet article prétend transcrire une des séances du séminaire «Environnement, trajectoire de vie et interdisciplinarité. Nouveaux défis en Géographie et Genre» qui s'est tenu dans le cadre du Programme de Troisième Cycle de Géographie Humaine de l'Université Autonome de Barcelone pour l'année scolaire 1991-1992.

On s'est borné à présenter ici un tour d'horizon le plus étendu possible d'une approche du genre qui permette l'analyse des problèmes de l'environnement; plus précisément on a proposé une ébauche sur la condition des femmes par rapport à l'environnement, d'une part en marquant les différences spécifiques entre la situation dans les pays développés et les pays sous-développés et, d'autre part, en essayant de systématiser les différentes lignes de recherche et d'action promues par les chercheurs et les activistes en matière d'environnement et de rapports sociaux de sexe.

* * *

This article reports on one session within the Seminar on «Environment, life Patterns and Interdisciplinarity. New challenges in Gender Geography», which formed part of 1991-1992 Post-Graduate Human Geography programmes at the UAB.

The objective of the article is to offer an overall view of how the gender approach can be used to analyse environmental problems. This is achieved, firstly, by outlining the situation of women vis-a-vis the environment, differentiating developed and underdeveloped countries according to a diverse range of characteristics; and, secondly, through an attempt to establish a typology of research themes and measures which are receiving priority treatment by researchers and activists in the field of gender and the environment.

* Aquest text reproduïx la conferència donada al Seminari «Medi ambient, trajectòria de vida i interdisciplinarietat» a Bellaterra (23 de març de 1992).

** Departament de Geografia. Universitat de Lleida.

El artículo transcribe lo que fue una sesión del Seminario «Medio ambiente, trayectorias de vida e interdisciplinariedad. Nuevos retos en geografía del género», inserto en el programa de Tercer Ciclo en Geografía Humana de la UAB, correspondiente al curso 1991-1992.

En él se trata de presentar una amplia panorámica de un enfoque de género para el análisis de los problemas medioambientales; esto se concreta en la presentación de un esbozo de la situación de las mujeres en relación al medio ambiente, diferenciando, según sus especificidades de índole diversa, entre países desarrollados y subdesarrollados y, por otra parte, en el abordaje de un intento de sistematización de las líneas de investigación y acción que están siendo impulsadas por las estudiosas y activistas en materia de medio ambiente y género.

* * *

L'article transcriu el que va ser una sessió del seminari «Medi ambient, trajectòries de vida i interdisciplinarietat. Nous reptes en geografia del gènere», inserit en el programa de tercer cicle en geografia humana de la UAB, corresponent al curs 1991-1992.

S'hi presenta una àmplia panoràmica d'un enfocament de gènere per a l'anàlisi dels problemes del medi ambient; això es concreta, d'una banda, en la presentació d'un esbós de la situació de les dones amb relació al medi ambient; diferenciant, segons les seves especificitats d'índole diversa, entre països desenvolupats i subdesenvolupats, i, d'altra banda, en un intent de sistematització de les línies de recerca i acció que són impulsades per les estudioses i les activistes en matèria de medi ambient i gènere.

L'objectiu d'aquest treball és posar a l'abast un panorama global dels grans temes que, a hores d'ara i de cara a un futur immediat, centren el debat i poden orientar la recerca sobre la problemàtica del medi ambient, des de la perspectiva del gènere.

L'article s'estructura en tres parts. La primera d'elles obeeix a la necessitat, que em sembla ineludible, de plantejar el debat sobre algunes qüestions clau en el terreny ideològic. Qüestions ideològiques que es manifesten en les diverses formes d'entendre les relacions entre gènere i medi ambient i que s'esdevenen, d'una banda, de les actituds bàsiques respecte al feminisme, sobre les quals recolzen diferents perspectives en els estudis de gènere, i, de l'altra, de les formes d'entendre el medi ambient, entre el naturalisme i el conflicte social i polític.

A la segona part presentaré una visió panoràmica de la situació de la dona amb relació al medi ambient i de les formes d'analitzar i afrontar la problemàtica, per part de les pròpies dones. Per fer això, partiré d'una distinció fonamental pel que fa a la

posició central o subordinada —econòmicament i cultural— dels països des dels quals aquestes dones treballen i del seu grau de desenvolupament.

Finalment, a la tercera part, i amb relació al panorama dibuixat a la segona, presentaré un comentari del que semblen ser temes rellevants per a la recerca i amb potencial de desenvolupament. Tractaré, així mateix, d'explicar la lògica del seu inseriment en el context de la recerca geogràfica i en el de la pràctica social.

ALGUNES QÜESTIONS PRÈVIES: QUIN FEMINISME I QUINES ACTITUDS ENVERS EL MEDI AMBIENT?

Amb el doble objectiu de situar el discurs i clarificar la meua pròpia posició, m'ha semblat imprescindible començar amb un breu comentari sobre la relació entre la teoria feminista i la forma d'entendre el medi ambient, en definitiva d'allò que es coneix com l'ecofeminisme.

Es tracta d'un terme llançat per Françoise d'Eaubonne a la seva obra *Le féminisme ou la mort*, publicada l'any 1974. Aquesta contracció, en la qual apareixen juntes ecologia i feminisme, respon a un plantejament de caire general segons el qual existeixen característiques comunes en el control i l'explotació de les dones i de la natura, i que només amb la comprensió d'aquestes connexions es podrà posar fi a l'explotació (Davies, 1988).

Aquesta afirmació és prou genèrica per aconseguir un ampli consens entre tots/es aquells/es que s'interessen en la relació gènere/medi ambient, però, a partir d'aquí, s'han desenvolupat dos plantejaments divergents que difereixen fonamentalment en la manera d'entendre la relació dona/medi ambient i que sembla que responen a dos corrents dins de la teoria feminista.

En el que actualment es qualifica com «feminisme de la diferència» i que sembla que entronca amb el feminisme romàntic de la darrereria del segle XIX (King, 1988), el punt de partida i el fonament ideològic —no teòric— per a l'interès pel medi ambient és la creença en l'existència d'una relació íntima entre dona i natura. Es parteix així d'una relació essencial segons la qual la dona, pel sol fet de ser-ho, comprèn i assumeix la defensa d'allò que és natural.

Aquesta identificació dona-natura comporta, i, d'una banda, un pressupòsit d'acord tàcit i irracional entre les dones, com a portadores d'una matetixa essència, i d'una altra banda, que la denúncia contra les agressions al medi ambient —entès gairebé sempre com a natura— es planteja com una oposició més o menys virulenta a la cultura, entesa com un producte del patriarcat.

Un plantejament força diferent sorgeix, en canvi, de l'anomenat «feminisme de la igualtat», que recull la tradició del feminisme racionalista (King, 1988). En el si

d'aquesta tradició els problemes ambientals es plantegen com una faceta més del mateix ordre econòmic, social i cultural injust que oprimeix i explota les dones. L'acció de les dones en matèria ambiental arrela en l'experiència i no en una suposada essència femenina; es basa, no en una major sensibilitat, sinó en una major lucidesa i una major capacitat de denúncia, probablement vinculades a la posició marginal de la dona en les decisions de poder, la qual cosa li permet de prendre distància crítica.

És l'experiència comuna, l'evidència quotidiana de la desigualtat i el fet de compartir objectius, el que condueix a la solidaritat entre les dones en assumir «la causa del medi ambient» com un àmbit més de la denúncia i la lluita contra totes les formes d'opressió. El medi ambient apareix en aquest cas no tant com a natura sinó, fonamentalment, com a producte social.

Sovint des d'aquesta posició es rebutja el concepte «d'ecofeminisme», pel fet de considerar-lo identificat exclusivament amb el corrent romàntic, tot acusant-lo de «trivialitzar les estructures socials», ignorar les relacions reals de poder i, en definitiva, fer possible actituds regressives en la comprensió de les arrels de la desigualtat (Pren-tice, 1988).

Es tracta d'un debat entre dues posicions permanentment representades en ciències socials i que ens és força familiar en el si de la geografia, en l'enfrontament entre els corrents radicals i humanistes. Amb tot, però, cal confirmar que tal com ha passat en la nostra disciplina, la contemporània de la postmodernitat mostri la possibilitat, i fins i tot l'avantatge, de la concurrència dels estudis de la relació gènere/medi ambient des d'ambdues perspectives.

LA SITUACIÓ DEL BINOMI DONA-MEDI AMBIENT

Pretendre donar una visió general en un espai tan reduït m'obliga a una anàlisi necessàriament molt selectiva, en la qual només serà possible destacar els aspectes més globals de situacions que presenten una gran riquesa de matisos.

A l'hora de presentar la situació de la dona amb relació al medi ambient, cal partir d'una distinció bàsica segons el grau de desenvolupament i d'autonomia econòmica, tecnològica i cultural dels diversos països, que per simplificar haurem de reduir al binomi entre dues grans categories: països desenvolupats i països subdesenvolupats.

Aquesta distinció es fa necessària per dues raons. D'una banda, per la diferent situació de les dones en aquests dos àmbits socio-espacials, en general i en particular pel que fa a la relació amb el medi ambient, i, de l'altra, per la diferent manera que les dones tenen de plantejar les relacions entre medi ambient i les altres esferes de la vida social.

Així, si ens circumscriuim a les anàlisis que es fan des del feminisme racionalista, les dones del Tercer Món semblen tenir menys traves per plantejar els problemes del medi ambient des d'una perspectiva global, com a fruit de les relacions polítiques i econòmiques, mentre que en el món desenvolupat les dones han de construir aquesta visió global contra la seva pròpia alienació en una visió menys política, més tecnificada i més compartimentada del medi ambient.

La situació al Tercer Món: dona i medi ambient, les víctimes del «desenvolupament»

Als països subdesenvolupats, caracteritzats per la presència d'una economia dual, destaca com a factor de primer ordre la importància del treball femení en la producció agrícola orientada a la subsistència. Segons dades de Nacions Unides, les dones produeixen el 80% dels aliments per al consum familiar a l'Àfrica, el 50% de la producció total d'aliments a l'Àsia i al Pacífic i el 40% del total d'aliments a l'Amèrica Llatina (Snyder, 1990).

D'altra banda, a més de les tasques agrícoles, la dona és l'única responsable de l'obtenció de recursos naturals bàsics, com ara l'aigua i la llenya, tasques en les quals inverteix una bona part, de temps i esforç. Així doncs, un estudi del Fons de Població de Nacions Unides pels anys 90, a Bangladesh les nenes dediquen més de sis hores diàries a la recollida de combustible, més de tres hores al Nepal i a l'illa de Java i prop de dues a Tanzània (Sadik, 1991).

Del treball de les dones en l'explotació dels recursos primaris depèn la supervivència familiar i la pervivència del sector tradicional de l'economia dual d'aquests països, fets que paradoxalment són sistemàticament obviats en les anàlisis macro-econòmiques i en les estratègies governamentals de desenvolupament. D'una manera inconscient o deliberada, en les anàlisis globals que sustenten les polítiques de desenvolupament, s'aplica el pressupòsit «desenvolupat» que el treball de la dona és una ajuda familiar, per tant, quelcom de complementari.

La situació real és, en canvi, ben diferent i no només pel fet que la dona garanteix la subsistència familiar, sinó perquè en molts casos el seu treball és l'única font d'ingressos de la família. En aquest sentit, un estudi recent de Nacions Unides assenyala que, als països subdesenvolupats, una de cada tres llars —i en alguns països una de cada dues— tenen una dona com a únic cap de família i això significa una mitjana de quatre nens al seu càrrec (UNIFEM, 1989).

Plantejat al marge de les necessitats de la subsistència i amb efectes perversos sobre la disponibilitat dels recursos i el mercat de treball, el «desenvolupament» no només no compta amb les dones sinó que n'empitjora la situació. L'empitjora sense oferir-los alternatives.

Així doncs, a mesura que les millors terres passen a mans del sector comercial, orientat envers els mercats exteriors, la dona es veu obligada a produir en terrenys cada cop pitjors, menys fèrtils i més sensibles a l'erosió. L'obtenció de l'aigua i de la llenya es fan de cada cop més difícils, per causa del consum d'aigua per al reg de les plantacions i de l'explotació forestal industrialitzada.

El sector comercial de l'economia s'expandeix a costa de la pressió sobre els recursos per a la subsistència i la dona veu com les seves terres es degraden i la seva família pateix cada cop més escassetat. Per esmentar només alguns exemples, la manca de llenya està estenent la pràctica del consum de fems per combustible, la qual cosa significa una pèrdua del potencial de productivitat del sòl; està fent també que determinats aliments, com ara els *frijoles* a Mèxic, es deixin de consumir, pel fet que requereixen una llarga cocció, o que en llocs tan allunyats com Corea, Bangladesh o el Sahel, s'hagi passat a cuinar un únic àpat diari en lloc de dos (Sadie, 1991).

La perspectiva del gènere, en la seva relació amb el medi ambient, aporta doncs una nova visió, una imatge real i no estereotipada del Tercer Món, posant de manifest uns fets que s'amaguen a les magnituds macro-econòmiques i que descriuen facetes desconegudes de «desenvolupament». La perspectiva del gènere imposa aquí un canvi d'escala per analitzar la relació desenvolupament-medi ambient-qualitat de vida, en la qual emergeixen amb claredat els impactes sobre la vida quotidiana d'unes estratègies de desenvolupament que comporten el deteriorament del medi ambient i de les condicions de vida d'una enorme quantitat de persones.

D'altra banda, la perspectiva del gènere posa també de manifest com, en els països subdesenvolupats, les dones han estat i continuen sent el coixí en el qual s'esmorteix i amaga la magnitud dels costos humans del «desenvolupament». Per causa de la seva marginació social i política, i com a conseqüència d'una educació per a la submissió, el fatalisme i el patiment, les dones del Tercer Món han estat assumint com a qüestió personal i exclusivament domèstica, problemes derivats d'unes determinades prioritats en l'assignació i l'ús dels recursos.

La situació als països desenvolupats: la dona entre «el paradigma de la nova política» i l'emergència de nous valors

El que podem anomenar relacions materials de les dones amb el medi ambient presenta, en aquests països, unes formes ben diferents, tota vegada que són molt poques les dones que hi incideixen com a productores de béns per a la subsistència i, en canvi, ho fan i molt intensament com a consumidores. És interessant, no obstant això, fer esment que, malgrat aquesta diferència pel que fa a les dones del Tercer Món, les relacions de les dones amb el medi ambient queden també aquí, com en aquells, circumscrites a les funcions atribuïdes al gènere femení en l'esfera domèstica.

D'altra banda, la relació entre les dones i el medi ambient és també aquí inseparable del marc global, econòmic i polític en el qual s'insereix, si bé la diferència rau en la creixent rellevància social que la defensa del medi ambient està adquirint en els països desenvolupats i que emergeix d'una situació de canvi social i polític.

Així, l'emergència dels problemes ambientals, o de la consciència de la seva existència i magnitud, és inseparable de la cristallització d'actituds contestatàries i alternatives que manifesten una pèrdua de confiança en el «progrés» econòmic i tècnic, que trenquen amb l'optimisme i la prepotència de les societats occidentals en la defensa d'un model de gestió ambiental depredador i balafador dels recursos i que, a més a més, s'ha mostrat incapaç de garantir la riquesa, la pau, el benestar i la igualtat d'oportunitats per a tothom.

D'altra banda, aquestes actituds i aquests moviments alternatius, entre els quals apareixen representats el feminisme i l'ecologisme, tenen un altre component, aquest cop de caràcter polític, que és el fet de respondre a una crisi generalitzada de la confiança en les estructures i l'autoritat de l'Estat, com a tutor dels interessos de tots/es els ciutadans/es. Això comporta la disposició d'una part de la ciutadania a assumir directament determinats temes o aspectes conflictius de la vida quotidiana. Aquesta disposició, en la qual es basa un terme enunciat per Claus Offe —«el paradigma de la nova política»— (Offe, 1988), explicaria l'aparició en l'arena política de grups ideològicament inconsistents com els anomenats *outsiders* italians: les mestresses de llar, els automobilistes, etc.

Es tracta d'una situació de canvi que afecta les societats desenvolupades i que es manifesta en l'afebliment del poder de consens dels «grans temes socials clàssics» enfront del descobriment de la importància social i el potencial polític de la vida quotidiana, i és justament en aquest doble context social i polític de canvi de sensibilitats en el qual cal situar la relació entre les dones i el medi ambient.

Les dones, per la seva relació amb el consum, per la seva funció d'educadores i de protectores de la salut familiar i de la salubritat de l'entorn, i per la seva relativa independència dels sectors productius, constitueixen el segment de la ciutadania potencialment més conscient dels costos socials i ambientals de la producció i el consum massius, sobre la base de l'apropiació de plus-vàlues socials i ambientals.

D'altra banda, l'experiència vital i el control cultural de les dones en l'àmbit de la vida quotidiana els confereix un paper de creixent protagonisme en la recuperació i promoció pública de valors tradicionalment vinculats a l'esfera privada. El repte per a les dones és, precisament, saber transcendir els límits de l'experiència immediata i individual, ser capaces d'anar més enllà de la lluita per la millora de la qualitat de vida de la pròpia família, i encara del propi país, «fer un salt» per tal d'assumir un paper polític actiu en la promoció de nous valors que permetin comprendre i actuar globalment sobre el medi ambient partint de pressupostos nous i de nous conceptes de qualitat de vida i de solidaritat internacional.

CAP A ON ANEM? UNA APROXIMACIÓ A LES LÍNIES PRIORITÀRIES DE LA RECERCA/ACCIÓ EN LA RELACIÓ GÈNERE/MEDI AMBIENT

La periodista americana Paula di Perna, en un article sobre la contaminació, publicat a la revista MS, afirmava que «tant si provenen de la biologia, l'agronomia, l'oceonografia, la hidrografia o qualsevulla altra disciplina, els/les professionals del medi ambient són —en el fons i jo diria que tant si ho volen com si no— humanistes» (Di Perna, 1991); em sembla una afirmació extraordinàriament lúcida i tant més ajustada si, com en el nostre cas, l'aproximació als problemes ambientals es fa des d'una ciència social com és la geografia.

Si del que es tracta, a més, és de treballar el punt de trobada entre gènere i medi ambient, a més d'humanisme s'està fent política i inevitablement sensibilització social.

El compromís social i polític, inherent al treball en temes de gènere i medi ambient —junts o per separat—, té, però, un perill que cal conjurar. Em refereixo al perill de caure en una certa «complaença ideològica», que consisteix a pensar que la rellevància social i política d'una recerca n'avaia la qualitat científica.

La perspectiva del gènere, i la forma de vincular-lo als problemes del medi ambient, sorgeix d'un plantejament feminista irrenunciable i que li dona sentit, però que no pot prosperar si no basa el seu desenvolupament en unes recerques teòricament consistents i empíricament contrastables.

Arribar a això no és ni de bon tros senzill, atès que qualsevol/ulla que pretengui dedicar-se a l'estudi de les relacions gènere/medi ambient haurà d'afrontar el doble problema de fer «aflorar» les dones i el medi ambient a través d'una tradició teòrica i metodològica que sistemàticament ha ignorat ambdues realitats.

No es tracta d'una tasca fàcil, ens falten conceptes, teories, experiència i ens falten, finalment, dades; així doncs, cal treballar més, en pitjors condicions i assumint més riscos que aquelles que es mouen en terrenys més trillats i previstos pels paradigmes dominants. Què hi farem!, són reptes que cal assumir amb coratge i sempre amb optimisme.

Fetes aquestes precisions, que afecten primer que tot al meu treball en aquesta línia, necessàriament experimental, de cercar nous marcs teòrics de referència i fonts d'informació, vull presentar una primera sistematització de les principals línies de recerca/acció en matèria de medi ambient i gènere, assenyalant alguns exemples i mostrant les diferents formes que els problemes i les accions adopten en els àmbits desenvolupats i subdesenvolupats que ens serveixen de marc de referència.

Al meu entendre, els temes centrals de la relació gènere/medi ambient, que plantejo des de la perspectiva de les dones, es poden agrupar en quatre grans grups:

- dones, desenvolupament sostenible i seguretat alimentària,
- dones i hàbitat,

- dones i consum,
- dones i contaminació.

Dones, desenvolupament sostenible i seguretat alimentària

Hem d'entendre el desenvolupament sostenible des d'un doble vessant ecològic i polític. Per raons òbvies, aquí ens centrarem només en el primer aspecte, però cal no perdre de vista la perspectiva global.

Així doncs, des del punt de vista ecològic podem entendre com a desenvolupament sostenible el que no compromet, si més no de manera greu i irreversible, la reproducció dels recursos i la qualitat ambiental. Des del punt de vista polític, és el que garanteix que les decisions referents a l'ús dels recursos es fan en benefici d'aquests recursos de la població que s'en sustenta.

És justament en aquest darrer sentit que el concepte de desenvolupament sostenible comporta la seguretat alimentària, entesa com a garantia «d'accés de tota la població en tot moment a l'aliment suficient per a una vida activa i saludable» (World Bank, 1988).

Les dones del Tercer Món presenten en aquests temes un indiscutible protagonisme en l'acció directa. Aquesta acció se centra sobretot en tres aspectes:

- 1) La lluita contra l'erosió i la desertificació, com és el cas del grup Chipko, a l'Índia, o Green Belt, a Kenya, formats exclusivament per dones i centrats en les tasques de reforestació.
- 2) La promoció, transmissió i recuperació de pràctiques i tècniques tradicionals que permetin la conservació dels sòls i l'augment de la productivitat o l'ús més eficient dels recursos, amb el menor impacte ambiental i amb el mínim cost energètic possible. Amb aquest objectiu han aparegut grups com ara «Mujeres de San Ramón», a Costa Rica, o la «Organización de Mujeres Salvadoreñas» (Rovinsky, 1991). Tot i que ja és una mica antiga, cal esmentar aquí també una recopilació molt interessant d'experiències de dones de països africans, com ara Benin, Camerun, Burkina Faso, Senegal o Zaire (Langley; Ngom, 1978).
- 3) La creació d'empreses d'autoocupació per a la producció agrícola o les tasques de sanejament i que combinen la producció amb una tasca d'educació ambiental i formació tècnica de les dones. Aquest és el cas de la «Organización de Mujeres Salvadoreñas», amb prop de 700 membres, o de la «Fundación Montecristo», al mateix país, amb prop de 100 associades.

Tot i que el concepte de desenvolupament sostenible és perfectament aplicable als països desenvolupats, en aquests països la participació de les dones en la promoció

de noves pautes de desenvolupament se centra sobretot en una tasca de sensibilització política i en la demanda d'assessorament tècnic i recolzament financer als projectes de dones del Tercer Món. Així ho fan la xarxa «Women in Development Europe», amb seu a Irlanda i estesa a 10 països, o, a escala nacional, el «Centre for Development Research», a Dinamarca, les Femin'autres, a França, o L'Associazione Italiane Donne per lo Sviluppo (Isis 1988).

Dones i hàbitat

Aquest apartat es refereix a totes les accions de les dones per a la millora de l'entorn no productiu, que comprèn des de l'habitatge fins als espais d'oci. Es donen aquí situacions diferencials que es resol en estratègies d'actuació també diferents. L'hàbitat a les àrees rurals o als suburbis dels països subdesenvolupats presenta una situació de precarietat impensable als països desenvolupats, i encara en aquests trobem enormes contrastos entre àrees o barris d'una mateixa ciutat.

Al conjunt de països subdesenvolupats destaquen, per la magnitud i la gravetat del problema, un seguit d'iniciatives pel que fa a la construcció i millora de l'habitatge. El grup «Mujer y habitat» de la «Coalición Internacional del Hábitat» forma una xarxa que s'estén a les dues Amèriques, Europa, Àsia i Àfrica i publica periòdicament un butlletí des del seu centre de Nairobi, el qual és una magnífica font d'informació que recull la situació a diversos països.

A escala nacional proliferen iniciatives com ara el «Women's Construction Collective of Jamaica», una empresa d'autoajuda en la qual les dones es formen en els oficis relacionats amb la construcció (Snyder, 1990); el «Proyecto Guaraní» a Costa Rica, en el qual a l'autoconstrucció dels habitatges s'afegeix una tasca de formació ambiental comunitària (Rovinsky, 1991), o el dels grups de dones de Bombai, Madràs i Mangalore, sorgits d'una primera iniciativa del grup «Mahila Milan» (Dones marxant plegades), que assumeixen des de l'obtenció de llicències i crèdits fins a les tasques d'autoconstrucció d'habitatges i infraestructures (Hic, 1991)

En l'àmbit del sanejament destaca la tasca de grups de dones dedicades al tractament i reciclatge de deixalles domèstiques, com ara el «Grupo de Tecnología Alternativa», a Mèxic (Isis 1988), o el grup «Eco-Aides», a les Filipines (WorldWide, 1992).

Als països desenvolupats, si bé no s'exclou la tasca en els àmbits esmentats, destaca una preocupació prioritària per la consideració diferencial de l'ús de l'espai segons el gènere i de com això afecta els pressupòsits urbà i arquitectònic (Monk, 1992). La tradició d'aquesta línia de recerca i la producció de treballs, dins de la perspectiva de gènere, és ja considerablement abundant (Garcia Ramon, 1989); citaré només, pel fet de tractar-se d'una experiència molt recent i perquè contempla una important parti-

cipació de les dones no professionals, el projecte noruec «A woman's perspective in Public Planning, municipal planning on women's terms, 1989-91» (Skejerven, 1991):

Dones i consum

Es tracta d'un aspecte enormement important ja que se situa en el punt de trobada entre la producció i la vida domèstica, un punt vital en la reproducció de l'anomenada «societat de consum», en la qual la consciència ecològica de les dones comença a obrir esquerdes.

Pel que fa als aspectes més sectorials, relacionats amb la promoció de noves pautes de consum més respectuoses amb el medi ambient, els països més desenvolupats són aparentment els capdavanters. En aquest sentit, cal destacar la tasca de «The Women's Environmental Network», un dels grups ambientals de pressió amb més força a la Gran Bretanya, amb les seves campanyes a favor de la recuperació del paper i la sensibilització envers la contaminació dels bolquers d'un sol ús (WEN, 1990).

A escala global, les dones impulsen també una tasca molt important en la sensibilització envers la proliferació del consum massiu i indiscriminat de productes farmacèutics i la «medicalització» de la salut. En aquests aspectes, l'acció dels grups de dones se centra, d'una banda, en la recerca al voltant de les xarxes i de les estratègies de la indústria farmacèutica, i, d'una altra, en estudis i accions orientades a la promoció d'una concepció global de la salut, estretament vinculada amb la qualitat ambiental i el nivell de vida.

Es poden citar en el primer cas els estudis realitzats pel «Instituto Latinoamericano de Estudios Transnacionales» sobre «El orden transnacional y su modelo femenino» o la creació del «Women and Global Corporation Network», amb seu als USA (Isis, 1988), dedicada a la recerca i difusió de les relacions entre empreses multinacionals i la vida de les dones.

Pel que fa a la promoció de noves pautes o nous models de salut, destaca una tasca de recuperació de pràctiques i saber tradicionals, que ocupa una gran quantitat de petits grups de treball a l'Àfrica i a Amèrica Llatina, i els treballs orientats a l'autoformació mèdica de les dones. En aquest darrer sentit es pot citar el treball de la «Red de Salud de Mujeres Latinoamericanas» o del «National Women's Health Network», amb seu als USA.

Dones i contaminació

L'atenció de les dones amb relació als problemes de la contaminació es concreta fonamentalment en l'anàlisi i la denúncia dels riscos i els impactes sobre la salut. L'amenaça dels contaminants sobre la salut afecta la dona doblement, com a població d'alt risc davant els efectes mutàgens i teratògens de bona part dels contaminants, i,

des de la perspectiva de les tasques atorgades al gènere, com a responsable de tenir cura de la salut dels membres de la família en la qual, a més, els nens petits constitueixen un grup extremament vulnerable.

En aquest àmbit ha estat exemplar la tasca de «l'Ação Democratica Femenina Gaucha», de Rio Grande do Sul, al Brasil, que des de mitjan anys setanta va implicar-se en la demostració dels efectes letals dels pesticides organoclorats, i en va aconseguir finalment la seva prohibició, ben avançada la dècada dels anys vuitanta (Isis 1988).

Més recentment i aquest cop en l'àmbit dels països desenvolupats, cal destacar la tasca d'un grup d'investigadores, vinculades a la Women's Environmental Network, que estan desenvolupant una valuosa tasca d'anàlisi i divulgació dels efectes sobre el medi ambient i la salut de les dioxines (Link, 1991).

En el terreny de la mobilització ciutadana, cada cop més grups de dones s'organitzen per promoure la recerca i la denúncia dels efectes de la contaminació industrial i les deixalles tòxiques. Cal esmentar aquí la importantíssima tasca de les dones de la Burgeriniciativen alemanyes (Von Metorth, 1989) i, encara que a molta menys escala però important per la seva proximitat i rellevància social i política, la mobilització de les dones contra el Pla de residus de la Generalitat de Catalunya (CECB, 1990) (Borràs; Perales, 1990) (Alió; Bru, 1992).

Un altre aspecte de vital importància en l'àmbit de la contaminació i de la seva relació amb el desenvolupament i la qualitat de vida el constitueix l'exportació de deixalles d'indústries contaminants i de productes amb efectes ecològics perjudicials o incerts. Es tracta de pràctiques que constitueixen una nova forma de colonització del medi ambient, que s'afegeix a la tradicional explotació dels recursos.

Les dones, en particular les del Tercer Món, estan en condicions de comprendre, millor que ningú altre, la faceta assassina —sense pal·liatius— d'un model de producció i de gestió de les deixalles que respon a la pressió legal i cívica, als països desenvolupats, segregant els efectes nocius als països menys desenvolupats, per tal de mantenir el màxim marge de beneficis.

Amb tot, però, l'estudi i l'acció dels grups de dones en aquest camp és encara molt incipient i —excepte en situacions conjunturals, com va ser la creació del «Grup de treball de dones de Seveso»— el treball s'inclou en la recerca i l'acció global sobre els efectes del desenvolupament depenent i les campanyes multinacionals (Costello, et al., 1989).

EPILEG

Fins aquí he presentat una ràpida panoràmica dels aspectes vinculats a la recerca i l'acció en matèria de gènere i medi ambient. Voldria ara, per acabar, fer una breu

consideració pel que fa al marc disciplinar des del qual es pot abordar el desenvolupament dels temes centrals que enuncïava en el capítol precedent.

Si entenem que el gènere constitueix una categoria analítica que cal incorporar al conjunt de les ciències socials, podem veure amb facilitat com molts d'aquells temes i les línies de desenvolupament que se'n deriven, tant en l'àmbit epistemològic i teòric com en el de la recerca aplicada, poden ésser abordats amb eficiència, i fins i tot amb avantatges, des de la geografia.

Des de l'anàlisi locacional fins als corrents més recents en l'estudi de la percepció i l'ús de l'espai, passant per la geografia mèdica o, evidentment, per l'ampla tradició en l'estudi de les relacions humanitat/medi, per esmentar-ne només alguns exemples, la major part del bagatge teòric de la geografia pot ser pertinent en el desenvolupament d'un enfocament feminista que treballa sobre el medi ambient. Es tracta només de «fer-li la volta» i fer-li dir allò que fins ara, equivocadament, ha considerat irrelevant i ha col·laborat a silenciar.

BIBLIOGRAFIA

- ALIÓ, M.A.; BRU, J. (1992), «L'esquerda ecològica: residus industrials i geografia humana», *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 19-20.
- BORRÀS, M.; PERALES, E. (1990), *La merda a Catalunya*, Barcelona, Llibres de l'Índex.
- CENTRE D'ESTUDIS DE LA CONCA DE BARBERÀ (1990), *Ni pagesos ni industrials: residuals*, Valls, C.E.C.B. i Institut d'Estudis Vallencs.
- COSTELLO, A, VALLEY, B., YOUNG, J. (1989), *The Sanitary Protection Scandal*, London, Women's Environmental Network.
- DAVIES, K. (1988), «What is Ecofeminism?», *Women and Environments*, 1988, p. 4-6.
- DI PERNA, P. (1991), «Truth vs. "Facts"», *Ms*, September, 1991, p. 21-26.
- GARCIA RAMON, M. D. (1989), «Para no excluir del estudio a la mitad del género humano: un desafío pendiente en Geografía Humana», *Bol. de la Ass. de Geógrafos Españoles*, 9, p. 27-48
- HIC, Women & Shelter Secretariat (1991), «La red de mujer y hábitat de HIC», *Boletín Informativo*, 2, ISIS (1988), *Femmes et développement, outils pour l'organisation et l'action*, Lausanne/Paris, Ed. d'en bas & ed. l'Harmatan.
- KING, Y (1983), «Feminism and the revolt of Nature», *WIN*, February 1983, p. 11-15.
- LINK, A. (1991), *Chlorine, Pollution and the Parents of Tomorrow*, London, The Women's Environmental Network.
- MONK, J. (1992), «Gender in the landscape: expressions of power and meaning». In ANDERSEN, K.; GALE, F. (Ed), *Inventing Places. Studies in Cultural Geography*, Melbourne, Longman/Cheshire.
- OFFE, CL. (1988); *Partidos políticos y nuevos movimientos sociales*, Madrid, Sistema.
- PRENTICE, S. (1988), «Taking Sides: Wat's Wrong with Eco-Feminism?», *Women and Environments*, Spring, 1988, p. 9-10.
- ROVINSKY, Y. (1991), «Mujer y Naturaleza», *Recursos*, Año 4 núm. 1, Ed. Especial.
- SADIK, N. (1991), *La inversión en la mujer: Objetivo en los años 90*, Nueva York, FNUAP.
- SKJERVEN, R. (1991), *A woman's perspective in public planning-municipal planning on women's terms*, Norway, The Ministry of Environment (original mecanografiado).

- SNYDER, M. (1990), «Women: The Key to Ending Hunger», *The Hunger Project Papers*, 8.
- UNIFEM (1989), *Strength in Adversity: Women in the Developing World*, New York, Pub. of United Nations Fund for Women.
- VON MERTON, P. (1989), «Feuer und Flame», *Natur*, 5.
- WORLD BANK (1988), *A Challenge of Hunger in Africa: A call to Action*, Washington D.C., Pub. of the World Bank.
- W.E.N. (1990), *A Tissue of Lies? Disposable paper and the Environment*, London, The Women's Environmental Network.
- WORLD WIDE NETWORK (1992), «Global Assembly of Women and Environment "Patterns in Live" Special Report», *Findings Recommendations and Actions Plans*, 1.